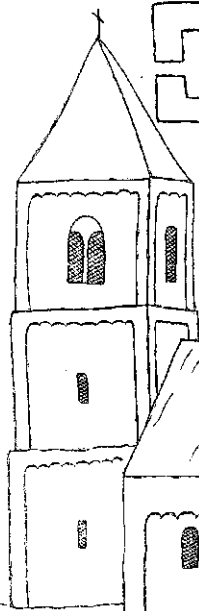
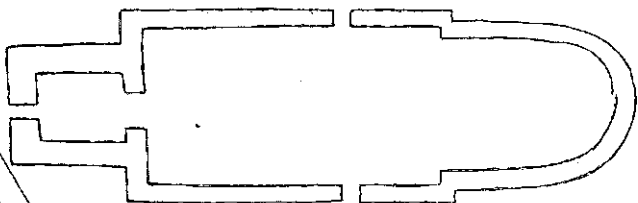
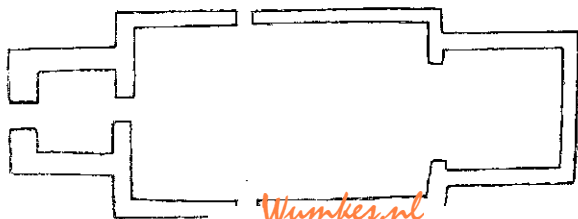
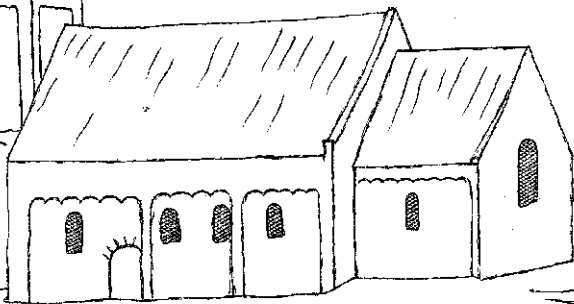

*Dorpskerk
uit de VIe Eeuw
in Frisland.*

*Dorpskerk uit de
VIe Eeuw in Gelder-
land en Utrecht.*

BESCHOUWING

VAN DEN

BOUWERANT VAN EENIGE OUDE KERKEN

IN

F R I E S L A N D.

In dit voorjaar *Friesland* bezoekende, met het doel, om de architectuur der oude kerken aldaar te leeren kennen, en met die van de overige deelen van ons Vaderland te vergelijken, vond ik aan dezelve zooveel merkwaardigs, dat het mij niet overbodig toescheen, de aandacht van oudheid- en bouwkundigen in dat klassieke land daarop te vestigen.

Hoewel de tijd mij niet toeliet, meer dan de steden *Leeuwarden*, *Franeke*, *Sneek* en *Bolsward*, benevens een twaalftal om en tusschen die plaatsen gelegene dorpen te bezoeken, bleek het mij genoeg, dat de oudste dorpskerken in vele opzigten van de overige in ons land verschillen. Merkwaardig zijn die te *Schingen*, *Peins* en *Schalzum*. Zij behooren allen tot de Romaansche of oud Gothische architectuur. Men kan dus hare stichting niet later dan in de 11de of 12de eeuw stellen. Zij hebben veel meer, dan in onze meer zuidelijke provinciën, zoo als *Holland*, *Utrecht*, *Gelderland* en *Overijssel*, den oorspronkelijken vorm behouden. Aan vele ziet men nog sporen van deuren, die zoo klein en laag geweest zijn, dat zij onwille-

keurig herinneren aan de overlevering, volgens welke de Noormannen, ten tijde hunner overheersching in de 9de eeuw, *Frieslands* inwoners noodzaakten, de deuren hunner woningen zoo klein en laag te maken, dat zij er niet zonder zich te buigen konden doorgaan. De kleinheid der kerkdeuren in *Friesland* is dan ook door sommigen gereedelijk aan deze oorzaak toegeschreven; doch, naar het mij voorkomt, ten onregte: omdat de stichting van *steenen kerken* in dat gewest, even als in de naburige landen, niet wel vroeger, dan in de 11de eeuw, kan gesteld worden, en dus twee eeuwen later, dan de overheersching der Noormannen. De kerkgebouwen, die wij thans nog aanschouwen, kunnen alzoo niet ingerigt geweest zijn naar dat veronderstelde gebod der Noormannen, en het is niet waarschijnlijk, dat men op deze wijze de gedachtenis aan het knellende juk der geweldenaars zal hebben willen vereeuwigen. Mogelijk kon het evenwel zijn, dat, over het algemeen, een lage bouw van buitendeuren in *Friesland* van zoodanig voorschrift afkomstig, en later tot den kerkbouw was overgegaan, dewijl er meerdere voorbeelden zijn, dat in de bouwkunst zaken uit gewoonte zijn bijgehouden en overgenomen, nadat de beteekenis of het nut sedert lang waren verloren gegaan.

In het algemeen waren in die eeuwen de deuren en vensters kleiner, dan naderhand, en de bewijzen zijn voorhanden, dat men ze in volgende tijden vergroot of verplaatst heeft, terwijl de teekens der oorspronkelijke openingen nog gezien worden. Te *Scharnegoutum*, onder anderen, staat op een der steenen, waarmede de kleine noorderdeur dicht gemaakt is, het jaartal 1532 gegrift, zonder twijfel ter gedachtenis aan het veranderen van den ingang.

De meeste dorpskerken zijn van geelachtigen baksteen, gemiddeld 27 Ned. duimen lang, 12 breed en 9 à 10 dik.

Aan sommige ziet men ook tufsteen overig, evenwel, geloof ik, minder dan in *Utrecht* en *Gelderland*, alwaar de kerken in de IIde eeuw genoegzaam uitsluitend van dezen steen gebouwd werden. Over het algemeen zijn de Friesche kerken zeer eenvoudig, zonder ornamenten rondom de deuren en vensters, noch met pilasters of booglijsten op de muren. Als uitzonderingen komen voor die dorpen, welke misschien toen reeds zich door bloei onderscheiden hebben, of waar aanzienlijke stinzen van Edelen waren, die daar zonder twijfel tot het verfraaijen der kerken zullen hebben bijgedragen. Zoo heeft de kerk te *Weidum* om de vensters en nissen lijsten in den baksteen uitgehouwen, en te *Bozum* ziet men in de ronding van het koor een fraai koepelgewelf, hetgeen te merkwaardiger is, omdat hier, even als overal, de steenen gewelven in die eeuwen zeldzaam schijnen geweest te zijn.

De torens zijn vierkant, en veelal hoogst eenvoudig; enkele hebben eenige versierselen van boogjes of regthoeken aan de waterlijsten, zoo als te *Jorwerd*. Het was daar, dat ik ook eene dwergzuil van rooden zandsteen in de bemmelgaten zag, die meestal in den vorm van rondbogige vensters, zonder ornamenten, gemetzeld zijn.

Zeer algemeen is nog de torenbedekking met een gewoon huisdak tusschen twee brandgevels, hetgeen de Fransche bouwkundigen *toit en bâtière* noemen. In onze meer zuidelijke provinciën ken ik hiervan slechts twee voorbeelden, te *Vorgten* aan den *IJssel*, en aan den voormaligen toren te *Zijderveld*, bij *Vianen*. In *Denemarken* is deze torenbedekking algemeen; doch aldaar zijn de brandgevels gewoonlijk met trappen, terwijl de Friesche meestal regt afloopen.

De platte grond is algemeen langwerpig vierkant, met een rond gesloten koor aan de oostzijde. Dit is weder een verschil met onze zuidelijke kerken in *Utrecht* en *Gel-*

verland, alwaar de koren algemeen plat gesloten schijnen geweest te zijn. Ik zeg *schijnen*, want bijna algemeen vindt men aldaar de koren, en menigmaal ook de kerken, vergroot, zoodat derzelver oorspronkelijke vorm moeilijk of niet te herkennen is. In *Friesland* daarentegen waren al de door mij bezochte kerken genoegzaam onveranderd gebleven, of hadden ten minste den oorspronkelijken grondvorm behouden.

Indien *Friesland* in de IIde eeuw onder het gezag der Bisschoppen van *Bremen* gestaan heeft, gelijk zulks onder anderen door AREND, in zijne *Vaderlandsche Geschiedenis*, aangehaald wordt, zoude hierin misschien eene reden te vinden zijn voor het verschil van bouwtrant tusschen de Friesche en Hollandsche kerken uit die eeuw. De Hollandsche toch, met de platte koorsluiting, kan men voor eenvoudiger houden, als afkomende van de houten kerkjes dezer landen; terwijl de ronde koorsluiting met den basiliken bouw der Romeinen en eerste Christenen in de zuidelijke landen van *Europa* overeenkomt. Deze manier van bouwen heeft misschien op het geheele westelijke gedeelte dezer landen invloed gehad: want wij vinden haar in de oorspronkelijke koorsluiting van de kerk te *Oldenzaal*, misschien ook in die te *Ootmarsum*, en zij bestond in haar geheel aan de in 1829 afgebrokene kerk te *Mariënhave*, in *Oost-Friesland* (zie de beschrijving daarvan, door het Emdensche Oudheidkundig Genootschap, in 1845 uitgegeven).

In volgende eeuwen is ook hier de veelzijdige koorsluiting in zwang gekomen, gelijk men aan veranderde of later gebouwde kerken kan zien (zoo als te *Huisum*, *Nieuwland* en *Dronrijp*). Van niet meer bestaende kerken, waarvan mij door de welwillendheid van den Heer Archivarius J. VAN LEEUWEN, te *Leeuwarden*, eenige teekeningen vertoond werden, had die van *Oudega*, in

Smallingerland, door de pilasters en hoogjes op de muren, meer overeenkomst met de oude tufsteenen kerken in *Utrecht* en *Gelderland*. De in 1765 afgebrokene kerk van *Nijehove*, te *Leeuwarden*, scheen mij, voor zoo verre uit de kleine afbeelding te oordeelen was, de vormen en ornamenten der 12de eeuw te hebben gehad.

Wat in *Westergoo* aanleiding kan gegeven hebben tot het stichten van een aantal kerkjes of kapellen, op zoo vele en zoo nabij elkander liggende plaatsen, welker bevolking in die vroege eeuwen zeker niet talrijker, dan tegenwoordig, zal geweest zijn, laat ik der nasporing van geschied- en oudheidkundigen over; maar het blijkt, dat aldaar de ijver tot het stichten van kerken, althans nog grooter geweest is, dan in onze overige provinciën, alwaar omtrent het midden der 11de eeuw, onder het bestuur van den Utrechtschen Bisschop BERNULPHUS, een groot getal kerken, waarschijnlijk voor het eerst, van steen gebouwd en vernieuwd werden.

De stadskerken in *Friesland* zijn meest uit later tijd, en zeer eenvoudig, geheel van baksteen en zonder ornamenten.

De koren zijn allen met den halven tienhoek gesloten; de zuilen rond, en te *Bolsward* en *Leeuwarden* veel zwaarder dan te *Franeker*, met achthoekige voetstukken, en kapiteelen zonder bladen.

Te *Sneek* zijn de buitenmuren en het koor alleen nog oorspronkelijk, daar de zuilen en bovenmuren in 1682, wegens bouwvalligheid, met Dorische kolommen en rondbogen vernieuwd zijn. Voor dien tijd was deze kerk nog 14 voeten hooger, en had twee torentjes aan den westkant.

De St. Martenskerk te *Bolsward*, eene der merkwaardigste in *Friesland*, heeft alleen een steenen gewelf, en eenige bouwkundige schoonheid. Zij werd begonnen in 1446, en voltooid in 1463. Men bouwde haar om en over

de oude kerk, die intusschen ten behoeve der kerkdienst bleef staan, waaruit op te maken is, dat deze vorige slechts de grootte eener gewone dorpskerk moet gehad hebben. De lijsten en ribben, die men hierin ziet, zijn minder fijn en rijzig, dan in de meeste groote kerken onzer andere provinciën, hetgeen wel aan het gebruik van baksteen kan toegeschreven worden. De zware toren, een der hoogste in *Friesland*, is ook met een gewoon dak tusschen brandgevels gedekt.

De Groote of Jakobijnerkerk, te *Leeuwarden*, was bij hare stichting, omstreeks den jare 1480 (volgens *Eekhoff*, *Geschiedkundige beschrijving van Leeuwarden*, I, 92), niet eene parochiekerk als de vorige, maar eene kapel van het Dominikaner klooster der Predikheeren. Als kloosterkerk is het een verbazend groot gebouw. Deze thans zoo fraai verbouwde kerk heeft den zelfden grondvorm als die te *Bolsward* en *Sneek*, doch de noorder zijgang is smaller, dan de zuidelijke.

Van de St. Martenskerk te *Sneek* wordt in den *Tegenwoordigen staat van Friesland* geen stichtingsjaar opgegeven, maar wel, dat in 1503 het koor vergroot of vernieuwd werd; zij schijnt evenwel uit de 15de eeuw te zijn.

De St. Martenskerk te *Franeker* is (volgens de *Korte historie en beschrijving van Franeker*) denkelijk in 1420 gesticht. Zij behoort tot de kerken met even hooge gewelven; de zuilen zijn talrijker, dunner en staan digter bijeen; ook is de grondvorm anders, dewijl de zijgangen om het koor voortgezet zijn. Geene dezer stadskerken heeft kruisarmen.

Onder de overige gebouwen, die wegens hunnen bouwtrant merkwaardig zijn, behooren de Canselarij te *Leeuwarden*, vroeger de zetel van het Geregts-hof van *Friesland*, thans het Huis van Burgerlijke en Militaire Verzekering, uit de tweede helft der 16de eeuw, en in den laatsten

Gothischen smaak, van baksteen, met zandsteenen ornamenten, gebouwd.

Het stadhuis te *Franeker* (1592), in den smaak der renaissance, met beelden, lofwerk en arabesken op de zandsteenen lijsten, en de eggen der vensters gegroefd.

Het Stadhuis te *Bolsward* (1614), in den smaak der 17de eeuw, rijk versierd met gemetzelde Jonische kolommen en sterk uitkomende zandsteenen ornamenten.

Het Stadhuis te *Sneek* (1730) heeft voor de 18de eeuw goede en sterk sprekende ornamenten, inzonderheid kenmerken zich de beelden aan de kroonlijst door kracht van teekening. De leeuw en eenhoorn, als tenants bij de wapenschilden aan den trap, doen vermoeden, dat de in 1795 uitgebakte wapens die van Prins WILLEM KAREL HENDRIK FRISO en zijne vrouw Prinses ANNA van *Engeland* zullen geweest zijn.

De sloten, staten of stinzen der Edellieden, ten platten lande, voor zoo verre die nog bestaan, zijn van tijd tot tijd meer gemoderniseerd, en hebben thans meer het karakter van lusthuizen uit de 15de en 16de eeuwen, dan van sterke kasteelen, van welke men zoovele overblijfselen in *Holland*, *Utrecht* en *Gelderland* vindt. Het schijnt, dat de aanzienlijken in die eeuwen, in plaats van de eenvoudige torens, waaruit de oude stinzen bestonden, zich op het stichten van aangener en sierlijker verblijven toegelegd hebben, waarin slechts flauw het denkbeeld van verdediging doorstraalde.

De meest algemeene vorm was een langwerpig vierkant woonhuis, met eenen vier- of achtkantigen toren, waarin zich de trap bevond. De laatste tijd der Gothische bouw-orde kenmerkt zich ook in dezelve door zandsteenen banden in de muren, torens met peervormige daken enz.

Niet genoeg kan men aanbevelen, dat de oude, zoowel kerkelijke als wereldlijke, gebouwen, zelfs de kleinste dorps-

kerken, wanneer het noodig is die te sloopen of te vernieuwen, in teekening en beschrijving bewaard blijven. Had men zich hierop vroeger toegelegd, dan zouden ook in *Friesland*, gedurende de laatste honderd jaren, niet zoovele voorbeelden van Friesche bouwkunst onherstelbaar verloren zijn gegaan, die voor de tegenwoordige oudheid- en bouwkundigen vele belangrijke bijdragen zouden hebben opgeleverd (1).

Men geloove niet, dat hiertoe uitgewerkte teekeningen noodig zijn; eenige weinige omtrekken van potlood, mits met juistheid gedaan, en, zoo mogelijk, van eenige aantekeningen vergezeld, zijn genoeg, om den bouwtrant van een gebouw aan te duiden, en voor de vergetelheid te bewaren. Ik moet hierbij opmerken, dat de grootste en schijnbaar fraaiste dorpskerken niet de belangrijkste zijn, dewijl zij meestal na het jaar 1200, en dus in genoegzaam bekenden trant, gebouwd zijn, maar dat men op kleine en afgelegene dorpen de minst vernieuwde, en dus meestal de oudste en merkwaardigste, aantreft.

Schrijver dezes hoopt, dat deze geringe bijdrage, aangaande een klein gedeelte van de Friesche gebouwen, moge strekken, om ook in dat gewest den smaak voor de oude bouwkunst van ons land op te wekken, en eene wetenschap te doen beoefenen, die in andere landen de aandacht van kundige mannen bezig houdt.

Utrecht, Mei 1847.

EYCK TOT ZUILICHEM.

---

(1) Aan dit verlangen des geëerden schrijvers is, omstreeks den jare 1722, reeds voor een groot gedeelte voldaan, door eenen Frieschen teekenaar, STELLINGWERF, van wien ik in mijne verzameling ongeveer zestig van zulke geteekende afbeeldingen van Friesche kerken en andere gebouwen bezit.

W. EEKHOFF.